

Тетяна Цувіна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5351-1475>
tsuvinat@gmail.com

УДК 347.9

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

АНОТАЦІЯ. Сучасний стан національних систем цивільного судочинства в зарубіжних державах свідчить про те, що сьогодні все більш помітними стають впливи на цю сферу правового регулювання процесів інтернаціоналізації, що безпосередньо пов'язане із питаннями гармонізації національних процесуальних систем і необхідністю приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів справедливого судочинства. Конституційна реформа у сфері правосуддя заклала фундамент для реформування цивільного процесуального законодавства, в основу якого було покладено досвід кращих європейських демократій з їх орієнтацією на загальновизнаний принцип верховенства права і пріоритетність прав людини. Ключовим у зазначеному контексті з точки зору підвищення якості правозастосування й ефективності цивільного судочинства наразі залишається питання оновлення каталогу принципів цивільного судочинства і необхідність їх сучасної інтерпретації у контексті природно-правового дискурсу. Зважаючи на зазначене, особлива увага має бути приділена дослідженню загальновизнаного принципу пропорційності як невід'ємної вимоги верховенства права в демократичному суспільстві та однієї з головних засад (принципів) цивільного судочинства, що відтепер безпосередньо закріплена у нормах Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) (п. 6 ч. 3 ст. 2, статті 10–11), та, на наше переконання, має тлумачитися з урахуванням європейського досвіду.

Варто зазначити, що проблемам принципу пропорційності приділялося найбільше уваги у межах теорії держави і права, конституційного права та права Європейського Союзу, прикладом чого можуть слугувати праці таких учених, як Р. Ван Рее, Н. Варламова, Г. Гаджиев, Ю. Євтошук, М. Коен-Елія, Т. Комарова, С. Погребняк, І. Порат, П. Рабінович, Б. Тоцький, Т. Фуфалько, С. Шевчук та ін. Водночас нині великої актуальності набувають дослідження реалізації загальновизнаних принципів права в окремих галузях права. Спроби проаналізувати принцип пропорційності у вітчизняному цивільному судочинстві мали місце у працях І. Ізарової, І. Ярошенко, О. Свіріна, О. Ткачука, О. Штефан та ін. Проте праці цих авторів мають фрагментарний характер і не розкривають особливостей механізму дії принципу пропорційності у цивільному судочинстві.

© Тетяна Цувіна, 2018

Метою статті є вивчення загально визнаного принципу пропорційності як однієї із засад цивільного судочинства, що покликана забезпечити розумний баланс приватних і публічних інтересів під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Ключові слова: принципи цивільного процесуального права; принцип пропорційності; тест на пропорційність; право на справедливий судовий розгляд; доступ до суду; обмеження права на доступ до суду.

Складність визначення сутності феномену пропорційності в праві зумовлена багатогранністю цього поняття та його вживаністю у найрізноманітніших сферах правового регулювання. Як наслідок, відсутня навіть єдність у розумінні сутності вимоги пропорційності в праві: одні вчені називають пропорційність нормою або принципом міжнародного права, загально визнаним принципом права¹, інші – навпаки, не визнаючи за пропорційністю ознаку нормативності, зауважують, що вона є методикою, засобом або інструментом, що дає змогу правозастосовнику “зважувати” протилежні інтереси й ухвалювати відповідні рішення, враховуючи бажані соціальні наслідки². Трапляються також пропозиції окремих авторів трактувати пропорційність як “структурований тип судового контролю”³. Своєрідною є характеристика пропорційності у міжнародному праві, де вона розглядається як принцип другого порядку, тобто принцип, що за своєю суттю не має власного нормативного змісту, однак виступає нормативною методикою міжнародного правопорядку, адже дає змогу конкретизувати зміст інших принципів і норм міжнародного права й генерувати спеціальні правила поведінки для конкретних випадків⁴.

Незважаючи на багатоманітність інтерпретацій феномену пропорційності в праві, найбільш усталеним є тлумачення пропорційності саме як загального принципу права, що походить з ідеї верховенства права і спрямований на дотримання балансу між публічними й приватними інтересами під час правотворення і правореалізації. Підкреслюючи походження пропорційності з принципу верховенства права і концепції ліберальної демократичної держави загалом, С. Шевчук зазначає, що у найбільш загальному вигляді принцип пропорційності вимагає, щоб

¹ Див.: T Franck, ‘On Proportionality of Countermeasures in International Law’ (2008) *American Journal of International Law* 715-767; С Шевчук, *Судова правотворчість: світовий досвід та перспективи для України* (Реферат 2010) 315-322; С Погребняк, ‘Основоположні принципи права’ (дис д-ра юрид наук, 2009); Ю Євтошук, ‘Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права’ (дис канд юрид наук, 2015); Н Варламова, ‘Принцип пропорциональности как основа осуществления публично-властных полномочий’ в *Аequit ius. От друзей и коллег к 50-летию проф. Д. В. Дождева* (2014) 4-30 та ін.

² J Mathews and Stone Sweet, ‘Proportionality Balancing and Global Constitutionalism’ (2008) *Columbia Journal of Transnational Law* 76.

³ V Jackson, ‘Constitutional Law in an Age of Proportionality’ (2015) *Yale Law Journal* 30-98.

⁴ Цит. за: Д Вайпан, ‘Принцип пропорциональности в современном международном праве’ (дис канд юрид наук, 2017) 21.

захід, який вживається державою, був пропорційним меті цього заходу. Автор вважає, що цей принцип спрямований на захист прав та інтересів громадян *vis-à-vis* державної влади, вимагаючи, щоб державне втручання через прийняття і застосування правових актів відповідало своїй меті⁵. У цьому контексті С. Погребняк підкреслює, що принцип пропорційності спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються⁶.

Поява і становлення принципу пропорційності пов'язуються із німецькою правовою традицією і розвитком конституціоналізму у цій державі⁷. Водночас ідея пропорційності розвивалася й у межах американської правової системи, що втілено в так званій концепції “зважування”, яка, щоправда, має дещо іншу конотацію і з'явилася в інших історичних умовах. Зокрема, якщо в німецькому праві ідея пропорційності сформувався як складова концепції правової держави, а її метою було обмеження сваволі влади і введення певних критеріїв правообмеження заради утвердження концепції верховенства прав людини, то в американській правовій доктрині концепція “зважування” мала зовсім інше підґрунтя. Як зазначають західні вчені, цей метод став важливим інструментом інтерпретації правових норм із метою уникнення абсолютного характеру захисту прав, що досягалося шляхом зіставлення прав людини з іншими важливими інтересами⁸. Зазначена концепція була спрямована не так на захист індивіда від державної сваволі, як це має місце в європейській традиції, як, по суті, на легітимацію дій держави щодо правообмеження у публічних інтересах в умовах повсюдних уявлень про абсолютний характер прав людини. Проте, незважаючи на різну конотацію вказаних концепцій, останнім часом все більше дослідників зауважують на їх зближенні внаслідок загальної тенденції конвергенції правових систем⁹.

Центральне місце у дослідженні принципу пропорційності займає так званий тест на пропорційність як інструмент оцінки легітимності правообмеження та його складові, щодо яких, однак, у літературі відсутня єдність поглядів. Так, М. Коэн-Елія та І. Порат акцентують на тому, що всюди, де вводиться тест на пропорційність, останній має основну двоетапну структуру: на першому етапі слід встановити, що діями влади

⁵ Шевчук (н 1) 315-6.

⁶ Погребняк (н 1) 333.

⁷ Див. детальніше: Шевчук (н 1) 316-7; М Коэн-Элия и И Порат, Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни [2011] 3 (82) Сравнительное конституционное обозрение 60-65; Погребняк (н 1) 333; Варламова (н 1) 6-8.

⁸ Коэн-Элия и Порат (н 7) 60.

⁹ Див.: Коэн-Элия и Порат (н 7) 60; Варламова (н 1) 19-20.

було обмежене певне право, а на другому – влада має показати, що вона мала певну легітимну мету і що обмеження було пропорційним цій меті. При цьому вчені виокремлюють три критерії тесту на пропорційність: 1) доречність, відповідно до якої засіб, що застосовується для досягнення мети уряду, має бути придатним для досягнення цієї мети; 2) необхідність, яка полягає у тому, що зі всіх придатних має бути обраний той засіб, який найменше обмежує право приватної особи; 3) пропорційність у вузькому сенсі, сутність якої зводиться до того, що шкода, завдана приватній особі обмеженням її права, має бути пропорційною вигоді влади щодо досягнення поставленої мети¹⁰. Аналогічна характеристика тесту на пропорційність наводиться і вітчизняними вченими¹¹.

Варто зауважити, що деякі дослідники додають до тесту на пропорційність як перший критерій перевірку факту “наявності обмеження у законі”¹², проте, на нашу думку, цей критерій, по суті, передуює застосуванню принципу пропорційності під час правозастосування і за своїм змістом становить радше критерій перевірки правообмеження на відповідність принципу правової визначеності.

У літературі дискусійним також залишається питання щодо важливості кожного з елементів тесту на пропорційність. Більшість учених наголошує на важливості усіх компонентів зазначеного тесту, посилаючись на справи, при вирішенні яких суди використовували цей тест без переходу до останньої стадії “зважування”¹³. Водночас окремі автори надають більшого значення саме третьому елементу пропорційності (“зважуванню” або “пропорційності у вузькому сенсі”)¹⁴. Уявляється, що критерії або складові тесту на пропорційність мають використовуватися поступово, і невідповідність певній складовій робить недоцільним аналіз наступної складової, а отже, цей тест слід використовувати поступово, кожен із його елементів має важливе і самостійне значення і ним не можна нехтувати. Так, у випадку, коли мета обмеження є нелегітимною, відпадає необхідність подальшого аналізу засобів обмеження і їх відповідності меті такого обмеження, а також зважування конкретних цінностей.

Продовжуючи розгляд питання, зазначимо, що популяризація ідеї пропорційності в європейському регіоні пов’язана із широким вико-

¹⁰ Коэн-Элия и Порат (н 7) 61.

¹¹ Див.: Шевчук (н 1) 316; О Уварова, *Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика* (Друкарня Мадрид 2012) 136 та ін.

¹² Див.: Б Тоцкий, ‘Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові’ (2013) 3 Часопис Київського університету права 71.

¹³ Див.: М Косла, ‘Пропорциональность: посягательство на права человека? Ответ Ставросу Цакиракису’ [2011] 5(84) Сравнительное конституционное обозрение 59-60; Варламова (н 1) 9; О Ткачук, *Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві* (Право 2016) 320-3; Шевчук (н 1) 316 та ін.

¹⁴ С Циракис, ‘Пропорциональность: посягательство на права человека? В ответ на статью Мадхава Кослы’ [2011] 5(84) Сравнительное конституционное обозрение 68.

ристанням зазначеного принципу у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) при оцінці легітимності правообмежень, що були допущені державами на національному рівні. На думку самого ЄСПЛ, всій Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)¹⁵ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства і захисту особистих фундаментальних прав¹⁶.

Цей принцип часто застосовується ЄСПЛ при оцінці на правомірність обмежень права на доступ до суду. Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що право на доступ до суду не є абсолютним і підлягає державному регулюванню, що допускається опосередковано, оскільки право на доступ за своїм характером закликає до регулювання з боку держави, і це регулювання може варіюватися за часом і місцем відповідно до потреб і ресурсів суспільства й окремих осіб¹⁷. У певних випадках держава може обмежити право осіб на доступ до суду, проте таке обмеження має бути легітимним. Для оцінки легітимності обмежень права на доступ до суду ЄСПЛ на першому етапі з'ясовує, чи було таке обмеження передбачене законом, тобто перевіряє обмеження на відповідність принципу правової визначеності. Для подальшого аналізу легітимності обмежень, визначених у законі, використовується тест на пропорційність: по-перше, встановлюється мета обмеження права на доступ до суду і те, чи була остання легітимною; по-друге, з'ясовується, які засоби були використані для відповідного обмеження права на доступ до суду та чи були вони мінімально обтяжливими й необхідними в демократичному суспільстві; по-третє, визначається, чи було розумне й пропорційне співвідношення між вжитими засобами і поставленою метою; по-четверте, з'ясовується, чи не суперечить обмеження, що розглядається, самій сутності права, що гарантується, адже особа не може бути взагалі позбавлена права на судовий захист внаслідок обмеження, натомість завжди мають залишатися альтернативні способи захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів, якщо розгляд певних справ виключений із юрисдикції судових органів.

Одним із яскравих прикладів застосування принципу пропорційності у справах проти України є рішення у справі "*Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine*"¹⁸, в якому ЄСПЛ визнав положення вітчизняного законодавства щодо неможливості особи, яка за рішенням суду визнана недієздатною,

¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.09.2018).

¹⁶ *Ocalan v. Turkey*, no. 46221/99 [2005] ECHR 282.

¹⁷ *Ashingdane v. the United Kingdom*, 28 May 1985, § 57, Seria A № 93; *Stanev v. Bulgaria* [GC], № 36760/06, § 230, ECHR 2012.

¹⁸ *Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine*, no. 49069/11, par. 39-40, ECHR 2013.

порушити перед судом питання про поновлення її в дієздатності, неправомірним обмеженням у доступі до суду, адже у попередній редакції п. 4 ст. 241 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)¹⁹ були відсутні гарантії щодо періодичного обов'язкового контролю суду за питанням поновлення осіб у дієздатності. Така ситуація, на думку ЄСПЛ, фактично позбавила заявницю права на доступ до суду, що свідчить про порушення принципу пропорційності при застосуванні обмежень права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції. Варто додати, що вказане рішення стало доленосним і мало своїм наслідком внесення змін до ЦПК України, пов'язаних із закріпленням низки гарантій прав недієздатних осіб при вирішенні питання про поновлення їх у дієздатності. Зокрема, йдеться про можливість цих осіб самостійно подавати заяви про поновлення їх у дієздатності (ч. 4 ст. 300 ЦПК України), строковість дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 5 ст. 300 ЦПК України) і неможливість автоматичної пролонгації дії такого рішення (частини 7–9 ст. 300 ЦПК України).

Іншим прикладом використання принципу пропорційності для аргументації обмеження процесуальних прав у практиці ЄСПЛ є рішення у справі “*Tsezar and others v. Ukraine*”, в якому порушувалося питання щодо необхідності забезпечення права на доступ до суду на непідконтрольній Уряду України території. Як відомо, після початку “антитерористичної операції” до законодавства були внесені зміни і юрисдикція судів у непідконтрольних областях була передана відповідним судам у сусідніх областях на території, що перебувала під контролем України. Невдовзі всі соціальні виплати в населених пунктах Донецької та Луганської областей, що були непідконтрольні Україні, були призупинені. У зв'язку із цим заявники у справі скаржилися на порушення їхнього права на доступ до суду, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції, адже вони не могли оскаржити до суду рішення про призупинення їхніх соціальних виплат, оскільки суди були переміщені з території озброєного конфлікту. Відмовляючи у задоволенні скарги у частині порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ підкреслив, що нездатність судів, розташованих у місті, де проживають заявники, розглянути їхні позови, є результатом озброєного конфлікту в області, непідконтрольній Уряду. Зважаючи на це, питання полягає не в тому, що влада держави-відповідача навмисно “обмежила” реалізацію прав заявників на доступ до суду, а передусім у тому, чи використала держава-відповідач усі доступні їй засоби для організації своєї судової системи таким чином, щоб зробити реалізацію прав, гарантова-

¹⁹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у ред. Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 16.09.2018).

них ст. 6 Конвенції, ефективною на практиці у контексті встановленого принципу, відповідно до якого Конвенції розрахована на гарантування практичних та ефективних, а не теоретичних та ілюзорних прав. ЄСПЛ визнав, що національні органи влади вжили заходів, які від них очікувалися, для забезпечення належного функціонування судової системи, зробивши її доступною для жителів території, що не була підконтрольна Уряду. За відсутності будь-яких доказів того, що особисте становище заявників не давало їм змоги скористатися цією системою, ЄСПЛ дійшов висновку, що неможливість заявників звернутися до суду у своєму місті не порушила саму сутність їхнього права на доступ до суду. Обмеження цього права існувало внаслідок озброєного конфлікту в області, що не була підконтрольна Уряду, і, беручи до уваги об'єктивні перепони, з якими стикнулися органи влади України, таке обмеження не було явно неспівмірним²⁰.

Наведені приклади яскраво ілюструють підхід ЄСПЛ до застосування принципу пропорційності у випадках оцінки легітимності обмеження права на доступ до суду, проте використання цього принципу не обмежується зазначеною проблемою, адже тест на пропорційність використовується і при оцінці легітимності винятків із усності, публічності судового розгляду, а також інших гарантій права на справедливий судовий розгляд. У такому контексті можна говорити про те, що пропорційність є універсальним мірилом легітимності правообмежень під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Варто зазначити, що останні зміни до цивільного процесуального законодавства свідчать про те, що принцип пропорційності у цивільному судочинстві набуває і дещо іншого контексту, пов'язаного не з оцінкою пропорційності правообмеження, а із пропорційністю самої процедури, що використовується під час здійснення правосуддя у цивільних справах. Так, відповідно до ст. 11 ЦПК України суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо²¹.

Як бачимо, вітчизняний законодавець надає принципу пропорційності дещо іншого тлумачення, ніж те, яке він отримав у практиці ЄСПЛ.

²⁰ *Tsezar and others v. Ukraine*, no. 73590/14, 13 February 2018.

²¹ Цивільний процесуальний кодекс України (н 19).

Зокрема, йдеться про дискреційні повноваження судді як особи, яка здійснює керівництво розглядом справи, щодо визначення порядку здійснення провадження у справі з урахуванням певних критеріїв об'єктивного і суб'єктивного характеру, а також співмірність процедури, що застосовується, із природою й особливостями спору, який розглядається.

Наведене тлумачення принципу пропорційності певною мірою співзвучне із його розумінням у ст. 7 Європейської процедури вирішення спорів з невеликою ціною позову (*European small claims procedure*)²², де наголошується, що багато держав – членів Європейського Союзу запровадило спрощені процедури цивільного судочинства для вирішення спорів із невеликою ціною позову, оскільки витрати, пов'язані із розглядом справ, повинні бути пропорційними розміру позовних вимог. Виходячи із цього, можна зробити висновок, що принцип пропорційності в цивільному судочинстві у вузькому значенні насамперед спрямований на забезпечення балансу і рівноваги між публічно-правовими інтересами в ефективному здійсненні судочинства й приватноправовими інтересами конкретної особи, яка звернулася до суду за судовим захистом, у належній процедурі з точки зору забезпечення такої особі мінімального обсягу необхідних процесуальних гарантій при розгляді конкретного спору, відповідно до чого має обиратися найбільш оптимальна процедура розгляду кожної справи з урахуванням її особливостей. Так, відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають із трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення питання. Як видно, ЦПК України наділяє суд певним рівнем дискреції щодо визначення справ, які підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей кожної справи, така дискреція має використовуватися з дотриманням принципу пропорційності. Зокрема, при вирішенні питання про розгляд справ у порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує: 1) ціну позову; 2) значення справи для сторін; 3) обраний позивачем спосіб захисту; 4) категорію і складність справи; 5) обсяг і характер доказів у справі, зокрема, чи потрібно у справі призначати експертизу, викликати свідків тощо; 6) кількість сторін та інших учасників справи; 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 274 ЦПК України)²³.

²² European Small Claims Procedure: Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32007R0861>> accessed 16 September 2018.

²³ Цивільний процесуальний кодекс України (н 19).

Водночас аналіз публікацій, які стосуються проблеми принципу пропорційності у цивільному судочинстві, свідчить, що окремими авторами не завжди усвідомлюється сутність і значення феномену, що розглядається. Наприклад, О. Штефан інтерпретує загальне положення щодо необхідності дотримання приватних і публічних інтересів під час здійснення правосуддя у цивільних справах через протиставлення приватного характеру прав та інтересів, за захистом яких особа звертається до суду, і публічного характеру суду та судочинства. Зокрема, авторка зауважує, що баланс публічних і приватних інтересів у цивільному судочинстві забезпечується тим, що заінтересовані особи, звертаючись до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, вступаючи у публічно-правові відносини із судом, одночасно здійснюють захист своїх приватних прав та інтересів²⁴.

Суголосну позицію висловлює І. Ярошенко, намагаючись протиставити суд як орган державної влади, що, здійснюючи судочинство, стає виразником публічного інтересу, і матеріальні права, що підлягають захисту, як прояв приватного інтересу. Надалі авторка вдається до отождолення матеріального права із проявом приватного і процесуального права із проявом публічного в цивільному процесі, стверджуючи, що у структурі завдання цивільного судочинства: 1) захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів є задоволенням приватних інтересів (задоволення інтересів матеріального права); 2) справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ є реалізацією публічного інтересу²⁵.

На нашу думку, зведення розуміння основної ідеї принципу пропорційності як балансу між приватними і публічними інтересами до співвідношення матеріальних і процесуальних прав під час здійснення правосуддя у цивільних справах є неприйнятним і не відповідає змісту принципу пропорційності в розумінні практики ЄСПЛ. Крім того, штучне розщеплення завдання цивільного судочинства на приватноправову й публічно-правову складові, на нашу думку, суперечить праву на справедливий судовий розгляд, закріпленому у п. 1 ст. 6 Конвенції, що розглядається як цілісна система гарантій справедливого судочинства, якого мають дотримуватися держави на національному рівні. Крім того, запропоноване розуміння пропорційності взагалі унеможлиблює використання тесту на пропорційність як універсального мірила правообмеження,

²⁴ О Штефан, 'Принцип пропорційності в цивільному судочинстві України' (*International Scientific Journal "Internauka"*) <<https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15174692531774.pdf>> дата звернення 16 Вересень 2018.

²⁵ І Ярошенко, 'Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів' (2017) 8 Право України 24.

нівелюючи значення принципу пропорційності й надаючи йому суто декларативного характеру, позбавленого прикладного значення.

Варто звернути увагу і на інше трактування зазначеного принципу. Зокрема, І. Ізарова вважає, що принцип пропорційності забезпечує право сторін процесу визначити порядок розгляду справи відповідно і співставно розміру позовних вимог судовим витратам, що вони очікують понести, і можливого строку розгляду справи судом. На переконання авторки, цей принцип повинен реалізовуватися під час обрання заявником і відповідачем (боржником) процедури розгляду справи, а також під час розподілу судом судових витрат, понесених сторонами, виходячи з їх співрозмірності й відповідності обставинам справи²⁶. На нашу думку, акцент авторки штучно зміщений у бік права сторін обирати порядок розгляду їх справи, що природньо є складовою принципу диспозитивності. Вважаємо, що зведення питання вибору оптимального порядку здійснення провадження у справі в суді до проблем принципу диспозитивності є помилковим. Принцип пропорційності охоплює не право сторін обирати процедуру розгляду їх справи, а дискреційні повноваження суду щодо вибору порядку здійснення провадження у справі.

Варто додати, що аналогічний підхід відображений і в законодавствах зарубіжних держав. Так, відповідно до Правила 3.1 Правил цивільного судочинства Англії²⁷ суд наділений повноваженнями із судового керівництва, враховуючи повноваження обирати конкретний порядок розгляду справи. Позовне провадження в цивільному судочинстві Англії поділяється на три треки (порядки): 1) провадження за невеликими сумами (*small claims track*); 2) прискорене провадження (*fast-track*); 3) мультипровадження (*multy-track*). Кожен із цих треків призначений для розгляду певних категорій справ, а в основу їхнього розрізнення покладено передусім критерій ціни позову. Загальні правила вирішення судом питання щодо розгляду справи за правилами певного треку закріплені у Правилах 26.7, 26.8 Правил цивільного судочинства Англії, згідно з якими при вирішенні питання щодо розгляду справи за правилами певного треку суд бере до уваги: а) ціну позову; б) природу способів захисту, про які просить позивач; в) складність фактичних обставин справи, застосовного законодавства і доказів; г) кількість сторін; г) ціну зустрічного позову; д) кількість усних доказів, які мають бути досліджені; е) важливість справи для осіб, які не є учасниками справи; є) думку сторін; ж) особливі обставини сторін. При цьому за Правилом 26.10 Правил

²⁶ І. Ізарова, 'Принцип пропорційності у цивільному процесі ЄС та перспективи його запровадження в цивільному процесі України (2016) 37 Науковий вісник Ужгородського національного університету 129.

²⁷ The Civil Procedure Rules. Supreme Court of England and Wales. 1998. No. 3132 (L. 17) <<http://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/3132/contents/made>> accessed 16 September 2018.

цивільного судочинства Англії суд також може змінювати трек, за правилами якого розглядається конкретна справа.

У такому контексті вибір загального або спрощеного порядку розгляду справи – це вибір між універсальною процедурою цивільного судочинства, якою є загальне позовне провадження, в якій держава забезпечує всі гарантії справедливого судового розгляду відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, і процедурою спрощеною, в якій можуть забезпечуватися не всі гарантії. У такому аспекті спрощена процедура зі скороченим обсягом гарантій може розглядатись як обмеження права на справедливий судовий розгляд (зокрема, у частині права на усні слухання, права на касаційне оскарження тощо) порівняно із загальним порядком розгляду справи, що має бути оцінене за допомогою тесту на пропорційність із метою оцінки легітимності такого правообмеження осіб, які звертаються до суду за захистом своїх невизнаних, порушених або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Висновки. Принцип пропорційності належить до загальновизнаних (основоположних) принципів права і відображає необхідність дотримання відповідного балансу інтересів при втручанні держави у приватноправову сферу. У цивільному судочинстві принцип пропорційності спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні правосуддя у цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства й ухваленні рішень у справі цілі обмежень прав людини повинні бути легітимними, а засоби обмеження – обґрунтованими і мінімально необхідними в демократичному суспільстві для осіб, чії права обмежуються. У такому розумінні принцип пропорційності виступає універсальним мірилом (стандартом) оцінки легітимності правообмежень під час здійснення правосуддя у цивільних справах, при цьому тест на пропорційність має використовуватися при оцінці легітимності обмеження як матеріальних, так і процесуальних прав.

Пропорційність у власне процесуальному значенні встановлює межі дискреційних повноважень судді при виборі порядку розгляду справи і подальшому керівництві процесом, забезпечуючи ефективність цивільного судочинства з точки зору дотримання балансу між публічними інтересами в доступному й ефективному правосудді для кожного і приватними інтересами конкретної особи, яка звернулася до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У такому контексті, власне, процесуальне значення пропорційності є похідним від загальноправового тлумачення цього концепту і виступає його транспозицією в окремі галузі права.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. European Small Claims Procedure: Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32007R0861>> accessed 16 September 2018 (in English).
2. The Civil Procedure Rules. Supreme Court of England and Wales. 1998. No. 3132 (L. 17). <<http://www.legislation.gov.uk/ukxi/1998/3132/contents/made>> accessed 16 September 2018 (in English).
3. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 1950 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 16.09.2018) (in Ukrainian).
4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Code of Civil Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] від 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV (v redaktsii Zakonu Ukrainy vid 3 zovtnia 2017 r. № 2147-VIII). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (accessed: 16.09.2018) (in Ukrainian).

Cases

5. Ashingdane v. the United Kingdom, 28 May 1985, § 57, Seria A № 93 (in English).
6. Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine, no. 49069/11, par. 39-40, ECHR 2013 (in English).
7. Ocalan v. Turkey, no. 46221/99 [2005] ECHR 282 (in English).
8. Stanev v. Bulgaria [GC], № 36760/06, § 230, ECHR 2012 (in English).
9. Tsezar and others v. Ukraine, no. 73590/14, 13 February 2018 (in English).

Bibliography

Authored books

10. Shevchuk S, *Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Judicial Law-Making: World Experience and Prospects for Ukraine]* (Referat 2010) (in Ukrainian).
11. Tkachuk O, *Problemy realizatsii sudovoi vlady u tsyvilnomu sudochynstvi [Issues of Exercise of Judicial Power in the Civil Court Procedure]* (Pravo 2016) (in Ukrainian).
12. Uvarova O, *Pryntsypy prava u pravozastosuvanni: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Principles of Law in Law Application: the General Theoretical Characteristic]* (Drukarnia Madryd 2012) (in Ukrainian).

Journal articles

13. Franck T, 'On Proportionality of Countermeasures in International Law' (2008) *American Journal of International Law* 715-767 (in English).
14. Jackson V, 'Constitutional Law in an Age of Proportionality' (2015) *Yale Law Journal* 30-98 (in English).
15. Mathews J and Stone Sweet, 'Proportionality Balancing and Global Constitutionalism' (2008) *Columbia Journal of Transnational Law* 76 (in English).
16. Cirakis S, 'Proporcional'nost': posjagatel'stvo na prava cheloveka? V otvet na stat'ju Madhava Kosla' ['Proportionality: an Encroachment on Human Rights? In Response to Madhava Kosla's Article'] [2011] 5(84) *Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie* 68 (in Russian).
17. Izarova I, 'Pryntsyp proporsiinosti u tsyvilnomu protsesi YeS ta perspektyvy yoho zaprovadzhennia v tsyvilnomu protsesi Ukrainy' ['Proportionality Principle in the EU

- Civil Process and the Prospects of its Introduction in the Civil Process of Ukraine'] (2016) 37 *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* 129 (in Ukrainian).
18. Kojen-Jelija M i Porat I, 'Amerikanskij metod vzveshivaniya interesov i nemeckij test na proporcional'nost': istoricheskie korni' ['The American Method of Interests Weighing and the German Test for Proportionality: Historical Origins'] [2011] 3(82) *Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie* 60-5 (in Russian).
 19. Kosla M, 'Proporcional'nost': posjagatel'stvo na prava cheloveka? Otvet Stavrosu Cakirakisu' ['Proportionality: an Encroachment on Human Rights? An Answer to Stavros Tsakirakis'] [2011] 5(84) *Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie* 59-60 (in Russian).
 20. Shtefan O, 'Pryntsyp proporsiiinosti v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy' ['Proportionality Principle in the Civil Court Procedure of Ukraine'] *International Scientific Journal "Internauka"* <<https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15174692531774.pdf>> accessed 16 September 2018 (in Ukrainian).
 21. Tot'skyi B, 'Pryntsyp proporsiiinosti: istorychnyi aspekt i teoretychni skladovi' ['Proportionality Principle: Historical Aspect and Theoretical Components'] (2013) 3 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 71 (in Ukrainian).
 22. Varlamova N, 'Princip proporcional'nosti kak osnova osushhestvleniya publichno-vlastnyh polnomochij' ['Proportionality Principle as the Basis for Exercise of Public Authority'] *Aequum ius. Ot druzhej i kolleg k 50-letiju prof. D. V. Dozhdeva* (2014) 4-30 (in Russian).
 23. Yaroshenko I, 'Pryntsyp proporsiiinosti u tsyvilnomu protsesualnomu pravi: zabezpechennia balansu publichnoho i pryvatnoho interesiv' ['Proportionality Principle in Civil Procedural Law: Balancing of Public and Private Interests'] (2017) 8 *Pravo Ukrainy* 24 (in Ukrainian).

Thesis

24. Pohrebniak S, 'Osnovopolozhni pryntsypy prava' ['Fundamental Principles of Law'] (dys d-ra yuryd nauk, 2009) (in Ukrainian).
25. Vajpan D, 'Princip proporcional'nosti v sovremennom mezhdunarodnom prave' ['Proportionality Principle in Modern International Law'] (dis kand jurid nauk, 2017) (in Russian).
26. Yevtoshuk Yu, 'Pryntsyp proporsiiinosti yak neobkhidna skladova verkhovenstva prava' ['Proportionality Principle as an Essential Component of the Rule of Law'] (dys kand yuryd nauk, 2015) (in Ukrainian).

Tetiana Tsuvina

THE PROPORTIONALITY PRINCIPLE
IN THE CIVIL COURT PROCEDURE

ABSTRACT. The current state of the national systems of civil court procedure in foreign countries indicates that today we can observe an increasing impact of internationalization processes on this area of legal regulation, and this is directly associated with issues of harmonization of the national procedural systems and the need for bringing national legislation in compliance with international standards of a fair trial. The constitutional reform in the domain of justice has built a foundation for reforming the civil procedure legislation underlain by the experience of the best European democracies focused on

the generally recognized principle of the rule of law and the priority of human rights. In this context, from the perspective of improving the quality of law application and the efficiency of civil court procedure, the key issue is still the issue of updating the catalog of civil court procedure principles and the need for their modern interpretation in the context of natural law discourse. Given this, special attention should be centered on the study of the generally recognized principle of proportionality as an essential requirement of the rule of law in a democratic society and one of the main fundamentals (principles) of the civil court procedure, which is now directly enshrined in the provisions of the Code of Civil Procedure of Ukraine (cl. 6, Part 3, Article 2 of CCP of Ukraine; Article 10–11 of CCP of Ukraine), and, in our opinion, should be interpreted taking into account the European experience.

It is worth noting that issues pertaining to the proportionality principle were given the most attention within the framework of the theory of State and law, constitutional law and EU law, with examples of this being the works by such scientists as R. Van Reye, N. Varlamova, H. Hadzhiev, Yu. Yevtoshuk, M. Cohen-Eliia, T. Komarova, S. Pohrebniak, I. Porat, P. Rabinovych, B. Totskyi, T. Fufalko, S. Shevchuk, and others. At the same time, currently a research of implementation of the generally recognized principles of law in certain branches of law is becoming increasingly important. Attempts at analyzing the proportionality principle in the national civil court procedure were made in the works by I. Izarova, I. Yaroshenko, O. Svirina, O. Tkachuk, O. Shtefan, and others. However, the works by these authors are rather fragmentary and do not reveal the specific features of the mechanism of action of the proportionality principle in the civil court procedure.

The purpose of the article is to study the generally recognized principle of proportionality as one of the foundations of the civil court procedure meant to ensure a reasonable balance of private and public interests in the situation of administration of justice in civil cases.

KEYWORDS: principles of civil procedural law; principle of proportionality; proportionality test; right to a fair trial; access to court; restriction of the right of access to court.